

A Nyugat körül forrongó új magyar irodalomra a magyar társadalom különböző osztályai eltérően reagáltak: a haladó értelmiség, melynek méhéből szakadt ki, természetesen ujjongva, a feudális-kerikális rétegek felhördülő gyűlölettel, az öntudatos munkásság pedig duplán is ellentmondásosan: különbséget téve az új költészet különböző részei közt, de különbözőképpen saját kebelén belül is. Az új irodalomból, mint a másik két tábor, a szocialista munkásság is Adyra figyelt fel először, vele szemben kereste először az osztályérdekeinek megfelelő állásfoglalást. E keresés vizsgálatát azt teszi tanulságossá, hogy felmerültek benne a marxista kritika egyelőre tisztázatlan kérdései. A szociáldemokrata írók írásaikban olykor nemcsak a bírálatuk tárgyát képező költőkkel, hanem egymással is szembeszálltak: látni fogjuk, hogy 1909-től 19-ig az Ady-vita, Pogány József és Bresztovszky Ernő harca a Nyugat ellen, Bresztovszky Ernő és Szabó Ervin, majd Kun Béla és Kassákék disputája nem összefüggéstelen epizódok, aminek eddig véltük, hanem meg-megszakadó, de váltaképpen folyamatos párbeszéd, melynek során a résztvevők olykor évek távolán át is egymásnak feleltek, egy folytonos tapogatózás összefüggő mozzanatai. Örülnék, ha az alábbiakból az derülne ki, hogy a kritika korábbi sokféle téves kísérlete után a marxista kritika egy csapásra minden kérdést megoldott. De a dolog nem így folyt le, s ez érthető. A harcosnak természetesen csak az a mű érték, amely a harcban segíti őt, s rendszerint nem is vizsgál egyebet, csak az eléje kerülő dolog harci értékét. De a művészet nemcsak harcra való, s a csata hevében gyakran az is mesélik, hogy egy-egy alkotás harci értékét is helytelenül állapítják meg.

A baloldali irodalmi kritika rendszeres tevékenysége azzal kezdődött, hogy Csizmadia Sándor a Népszavában — ugyanakkor, mikor a konzervatív világ türelmetlensége fojtogatta — balfelől is tüzet nyitott Adyra. A most meginduló vita az első alkalom nálunk, mikor a marxizmus osztályszempontjai alapján igyekeznek irodalmi kérdést eldönteni. Csizmadia 1909. jan. 26-án *Hadüzenet*¹ címen tárcát ír Gyagyovszky Emil fiatal szocialista költő hasonló című verseskönyvéről, mely „az értelmes, egészséges, titkos betegségektől, természetellenes, perverz hajlandóságoktól mentes emberek számára való könyv.” „Mert van most egy egész új irodalmi irány is”, amely az értelmetlenséget mélységnek játssza ki. „Miért szentelünk mi ennek a nyafogó irányzatnak, ennek a tébolyda-költészetnek ennyi betűt is? Hiszen van a polgári társadalomnak több nyavalyája is, amely mellett nyugodtan elmegyünk.” De „polgári körökben ezeket a betegségi kirohanásokat szocialista költészetnek kezdik nevezni.” Pedig íróik „nem szocialisták, a népek se nem tudnak, se nem akarnak írni.” Csizmadia tárcájára (mely hangjában és színvonalában Rákosi Jenő támadásainak szakasztott mása, ha politikai tendenciája ellentétes is azokkal) másnap Bresztovszky Ernő felel *A modernnek*² címen. Rámutat, hogy Csizmadia éppoly felületesen általánosít, mint a konzervatív tábor, nem veszi észre, hogy a modernnek közt ott van Ady is, Adyt pedig érti a proletár. „A magyarországi szoci-

¹ 1909. jan. 26.

² 1909. jan. 27.

áldemokráciának nem szabad cserbenhagynia a szépirodalomban sem a haladást.” Mivel Csizmadia cikkét a szerkesztőség fenntartásos megjegyzéssel közölte, Bresztovszkyét pedig nem, látható volt, hogy az utóbbival ért egyet. Közölték egy mázolósegéd Adyt pártoló levelét is³, azzal, hogy „ez a fölszólalás maga is igazolja, hogy az „ifjak”-ról Csizmadia elvtárs nem beszélhet a munkások nevében. Nem pedig azért, mert bizonyos, hogy a munkások nagy tömegei nem osztják az ő maradi nézeteit és nem azonosítják magukat izléstelen támadásaival.” Január 29-én Weltner Jakab, mint szerkesztő le is zárja a vitát⁴ és teljesen Bresztovszkyval azonosítja magát. 31-én azonban a szerkesztőség egyik tagja, Somogyi Béla *Nyilatkozata* szembeszáll Bresztovszkyval, mert szerinte vannak a szerkesztőségben, akik „úgy vélekednek, hogy a munkásság lapja nem lehet kísérleti telepe olyan irodalmi termékeknek, melyeket a munkásság óriási többsége be nem vesz.”⁵ Az így megint nyílt kérdéssé tett problémáról február 3-án a pártvezetőség is kénytelen nyilatkozni.⁶ Eszerint mint testület nem foglalhat állást irodalmi áramlatok vitájában, s a Népszava szerkesztőségi tagjainak a legteljesebb gondolat szabadságot biztosítja. S most egymás után ellentétes tendenciájú cikkek jelennek meg a lap hasábjain. Febr. 11-én Vincze Sándor azt írja, hogy „az érthetetlen, beteg lírát” nem szabad portálni a Népszavában, „most Bodler, Verlén, (sic!) Dutka, Kosztolányi, Gellért Oszkár meg Babits a maguk beteges érthetlenségével jök lehetnek a burzsoázianak. . . . Nekünk azonban harc kell és igazság, melyet mi érzünk és amelynek érzése velünk egybeköti sok-sok testvérünket az elnyomatásban. Tárnyilagosnak nem kell lennünk. Miért kellene? Hát az elnyomók tárnyilagosak?”⁷ Febr. 13-án Ladányi Rezső is *Modern költészet* címen azt fejtegeti, hogy a modernség nem jelent okvetlenül haladást. „Haladásnak a költészetben szerintem csak azt lehet nevezni, amely új osztályt ölel fel és amely ezen művészetet új tömegek nevelése, lelkesítése vagy élvezete szerint műveli.” „A költészet új irányzata most *polgári* költészet, de nem a munkás izlése, érzése, gondolata szerinti literatúra.” „A duhaj, Párizsba jutott nemesi *ivadék lelki* nyomorúságához mi köze a proletariátusnak? Nem jobban érdekli őt az *itthonmaradt munkásnak testi* nyomorúsága? Finomodott az izlés, de ne állítsa senki a városi munkásról, hogy az ő művészi érzékét a szimbólumokba bújtatott értelmetlenség ki tudja elégíteni.”⁸ A Népszava ugyanabban a hónapban még négy hozzászólást közölt a kérdéstről, s ezek mind Ady költészetének osztálytartalmát firtatták, ki együttérzéssel, ki elutasítóan; a vita során nem jött, mint ahogy nem is jöhetett létre megegyezés, Adynak egyaránt voltak rajongói és ellenségei a szociáldemokraták közt.

Bresztovszkynak nem kis érdeme, hogy korán felismerte Ady forradalmi jelentőségét, s noha még saját pártjában is dúlt a harc a kérdés körül, szilárdan kitartott a meggyőződése mellett. Ady iránti nagybecsülését azonban nem terjesztette ki irodalmunk többi, egykorú megújítójára, s 11-ben Pogány Józseffel együtt — elsőül választva el Adyt költőtársaitól — heves politikai támadást intéz a Nyugat ellen. A támadást a szociáldemokrata (majd az 1919. márciusi pártegyesüléstől kezdve kommunista) Pogány József (1886—1938) kezdi. Pogány voltaképp már 1906 óta a marxista kritikát igyekszik művelni, úgyhogy az első magyar marxista kritikusnak kell őt tekintenünk. 1906-ban még a „polgári társadalom bomlási terméké”-nek tartja Ady verseit,⁹ s ebben az évben írja azokat a cikkeket, amelyekben Kabos Edét, Kóbor Tamást és a csak név szerint megemlített Bródy Sándort a magyar naturalizmus úttörőiként méltatja. Még melegebben ír Révész Béláról (1907), mert ő már bemutatja a proletárt is,

³ 1909. jan. 28.

⁴ 1909. jan. 29.

⁵ 1909. jan. 31.

⁶ 1909. febr. 3.

⁷ A modern írásokról. 1909. febr. 11.

⁸ N. Modern költészet — szocialista költészet.

⁹ A Munka Szemléje. 1906. 5. sz.

mégpedig mint osztálya tagját s mert nyomorban nemcsak a szenvedést látja, hanem a forradalmiság első csíráját is. (Ezt a szempontot példaképétől, Franz Mehringtól, a szocialista kritika első nagy művelőjétől kölcsönözte; Mehringet ő búcsúztatja is el a Népszavában, 1916-ban.¹⁰) Az osztályszempont alkalmazásával azonban nincs mindig szerencséje: így mikor Kiss Józsefben (1907) nem veszi észre a nagyváros költőjét, hanem mint falusi kocsmáros fiát értelmezi, akinek a paraszt és a dzsentri közt ingadozó költészete az utóbbihoz áll közelebb. Oly félreértése ez Kiss Józsefnek, ami már a 70-es évekbeli fiatal Kiss Józsefre sem igaz, arról nem is beszélve, hogy a cikk pusztán az osztálytartalmat keresi, s mitsem fog fel abból, ami e költőben egyéni. 1909-ben Pogány magasztaló cikket ír Garami Ernő *A megváltás felé* c. proletár tárgyú gyenge drámájáról. 1910-ben már teljes fegyverzetben lép a porondra: *Aranykontra Petőfi* címen megtámadja Babits híres esszéjét, de ennek sok szempontú gondolatmenetéből csak egy mozzanatot ragad ki, az esszében meglehetősen mellékes jelentőségű politikait: azt igyekszik bebizonyítani, hogy Petőfi, igenis, forradalmár volt, s Arany a paraszt, illetve a jobbágy szemén át nézte kora társadalmát. Mikszáthról az a véleménye, hogy műveiben benne van a XIX. század utolsó negyede, de a modern nagyváros idegen tőle, s nem érzi az intellektuelek új tételődését. „Nagyonis apró viszonyok, igen kicsinyes helyzetek, nagyonis szűkös lelkesedés, semmi osztályérdekek korának és állapotának az írója. Nincsen meg benne az emberi haladás isteni tüze.” A cikk élesen mutatja, hogy a Pogányt jellemző egyszempontúság, amely csak azt vizsgálja, milyen osztályt képvisel, illetve lát az író, elég szegényes eredményre vezet; különösen jól lát-szik ez, ha cikkét összehasonlítjuk Schöpflin egykorú Mikszáth-portréjának finom megfigyeléseivel és elevenségével, pedig ez is felveti az osztálytartalom kérdését. Ugyancsak 1910-ből való *Kultúra, álkultúra* c. cikke: „A régi Magyarország irodalmának vadásztörténetei és dzsentrikalandjai helyén megszólal az új Magyarország újszavú költészete és hatalmas erővel pattan ki a proletárság irodalma, költészetben Csizmadiával, novellában Révész Bélával, drámában Garami Ernővel”, írja, egy szóval sem utalva — 1910-ben! — Ady, Móricz, Babits műveire. Pregnáns, tömör cikk a *Herczeg Ferenc Magyarországa* (1915), mely megmutatva a *Gyurkovicsfiúkban* ábrázolt mosolygó Magyarországot, odaállítja mellé a felháborító másik Magyarországot is, amelyről Herczeg nem akar tudomást venni. 1911-ben aztán *Irodalom és politika* címen egyik legjelentősebb cikkében támadást intéz a Nyugat esztéticizmusa ellen. Ez a meggyőződést sugárzó, frappáns, formás cikk első magyar megfogalmazása a marxista esztétika igazságának — sajnos, türelmetlen, hibás ítéletekkel eltorzítva. Pogány nyíltan vallja, hogy „Nem az esztéta, de a szocialista néz itt irodalmat, nem finom különcködések, lelki csemegék, filozófiai parfümök várnak itt az olvasóra, hanem a társadalom vivizekciója, az osztályok politikájának és irodalmának elevenbeugró vizsgálata.” A társadalmak, osztályok törvényszerűségeit keresi, s az irodalomban — írja büszke öntudattal — „nem tud egyebet látni, mint végső soron mégiscsak politikát és ökonómiát; az embernek a maga élete nagy harcát könnyítő fegyvert.” Akaratlan önkritika volt ez; sajnos valóban nem látott egyebet. Helyesen veszi észre, hogy a 80-as évek naturalista forradalma után „kitámadó második legfrissebb magyar irodalmi forradalom már nemcsak a nyomorúságot, de a nyomor protestálását is meglátja. Már nemcsak fekete és szürke, de vörös szín is volt a palettáján. Ha a naturalizmus forradalmának alapja a kispolgárság pusztulása, az új irodalmi forradalmak háttére a proletárság nagy szociális harca.” De a forradalomnak induló mozgalom — fejtegeti elfogultan — a *Nyugat* körül néhány év alatt reakcióssá kövesedett. „A magyar protestálás, az éhes város, a magyar burzsoá helyébe került Párizs és London úri csöcselékének párizsi és londoni rosszulmázolt mintára furcsálkodó rajza. A finomság szocializmusát elpusztította az első dér, és ime ott van a Nyugatban a pluralizmus politikája, a mindenbe belenyugvó szkepszis, az így is lehet, úgy is jó cinikussága. A Nyugat forradalommal, meg nem alkuvással jött, és ma reakció és csúnya paktum. Jött egy ország fájó hangulatának, vérző érzéseinek kiharsonálására, és lett néhány furcsa, bogaras,

¹⁰ Népszava, 1916. márc. 2.

gyanús betegségű ember szeszélyének a lerakódóhelye. Jött politikus irodalomként: termékenyen — és ma végzi esztéta irodalomként: meddőn.” Márpedig harcot kell hirdetni az olyan irodalom ellen, „mely bevallottan csak formákkal való játék, csak játékokkal való komolykodás. Helyre kell állítani az író és a világ kapcsolatát, a költő és a társadalom együvé tartozását . . . Le kell szakítanunk a mai modernség cégéjét: a minden mindegy esztétikáját, és helyére célokat, a társadalom nagy dolgaival összefüggő nagy problémákat kell tűznünk a művészetek elé. Az anarchia helyére álljon a kollektív munka. A művészet ne legyen önmagáért, de érettünk való.”

Mi az oka, hogy az elvi szándékában helyes megjelenése pillanatában oly időszzerű lendületes programcikk nem érte el a szándékolt hatást? Az, hogy konkrét ítéleteivel diszkreditálta elvi igazságait. Pogány nem látta, hogy Babitsék irodalma is harc, sőt még a forradalmasítás szempontjából is eredményesebb harc, mint Csizmadia és társai költészete. A fiatal Babits Mihály ugyan még valóban a konzervatív gondolkodásban gyökerezett, s az irodalmat inkább magasrendű szellemi játéknak tartotta, mint társadalmi feladatú tevékenységnek, az értő olvasók mégis tisztában voltak vele, hogy Babits és társai irodalma is harc. Pogány beleesett a marxizmus alkalmazásának gyermekbetegségébe, marxizmusa vulgáris marxizmus volt: a művekből csak a kézzelfogható, úgynevezett tartalmat fogta fel, nem a mondanivaló egészét, mely részben a kifejezőmódból sugárzik ki, s ezért a tartalmat is csonkán értette. A művek minőségi különbségét és az olvasás esztétikai örömét meg éppen nem látszik ismerni, ezért egy harcos, de művészileg kisebb értékű művet többre becsül egy művészileg kitűnő, de a társadalmi harcot látszólag nem szolgáló alkotásnál, Révész Bélát többre Mikszáthnál, sőt Csizmadiát többre Babitsnál. Cikkei alapján furcsa-ferde képet is nyernénk a kor magyar irodalmáról. Nem látta — amit Ady, Kaffka Margit és Schöppflin látott —, hogy társadalmi erő és törekvések olykor látszólag politikamentes lélektani és esztétikai jelenségekben nyilvánulnak meg. Ady bezzeg észrevette, hogy az új irodalomnak „még szimbolizmusa és állítólagos érthetlenségének szimbolizmusa is azt a szocializmust szolgálja, melyet nem értenek és még inkább, nem akarnak érteni.”¹¹ Kaffka Margit *Mária évei* című regényében pedig a fiatal tanár így magyarázza az újfajta verseket: „Nézzé, itt ez a vers. . . ez semmi ugye, ki gondol itt komoly ügyre. De sose olvastuk, s így mondva, ilyen furcsán! Végre is elfogadjuk és a többit is. . . És egyszer, tíz év múlva, tán ezek a megdolgozott lelkek termőföldje lesznek a politikai vagy társadalmi forradalomnak, hozzászoktak a meglepetésekhez: — tudnak új szépségeket látni valami nagy elmozdulásban, pl: — mondjuk egy elképzelhetetlen demokráciában, vagy tradícióatlan szabadosságokban, ahogy mi még nem tudjuk.”

Ugyancsak 1911-ben, Pogánnyal egyidejűleg indít támadást a Nyugat ellen Bresztovszky Ernő, néha a szavakban is egyezően Pogány hadüzenetével. *Tünetek* című tárcája durva becsmérlése a „kongreganista”, „miszticizmusba süllyedt”, „utánérző” Babits Mihálynak, támadás a Babitsot Ady rovására ünneplő Gellért Oszkár, az Adyt szerinte háttérbe szorító Nyugat ellen, mely Füst Milán drámáját és Peterdi István verseit közli, és így „túlsúlyra jut benne az élettelen könyvművészet, a lelketlen, filozopter lirizmus.”¹² A Nyugathoz Ady, Ignó és Hatvani látja ugyan, hogy erősíteni kell az irodalom és az élet szükségletei közti kapcsolatot, de a gyakorlat, „a Babitsok pocsolójába kormányozza a modern irodalom, főként a költés hajóját.” Igaza van Karinthy Frigyesnek *Nihil* című versében, „meg kell egyszer mondani azt, hogy modern olvasó szemében a l'art pour l'art örvén felújított holdvilágfaló szentimentalizmus nem érték. A szappanbuborékjáték nem költészet. Az onánia és Oféliának áldozás nem szerelem. . . A presziózkodás lehetett rokkant korszakok jelensége, de ebben az országban zsendül a fiatal élet. Aki ebben a pezsgő világban az irodalom árjának tetején akar maradni, érezze át azt az életkívánást, amely úr ezen az országban.” A szerkesztőségnek „okkal-móddal irányítania is kell

¹¹ Irodalmi háborgás és szocializmus. Szocializmus, 1909. 3. sz.

¹² Tünetek. Népszava, 1911. 4—5. sz.

a tehetségeket." Nem tudni, hogyan képzelte a dolgot Bresztovszky és Pogány: azt kívánták vajon, hogy a Nyugat tegye Babitsot, Kosztolányit, Tóth Árpádot stb. valahogy meg nem történtté? Meg kellett volna akadályozni, hogy megjelenjenek? Vagy azt remélték elérni támadásaikkal, hogy Babits és a többiek olyan társadalmilag tisztánlátóvá és harcos temperamentumú váljanak, mint Ady? Bizonyos, hogy dogmatikus merevségük rákattintotta volna irodalmunk fejlődésére a zárat.

Ignotus már 1911 végén szembeszáll Bresztovszkyval.¹³ S mikor a polgári radikálisok egyesülete, a Társadalomtudományi Társaság 1912. március—áprilisban *Irodalom és társadalom* címen ankétot rendez az irodalom és társadalom összefüggéseiről s különösen arról a kérésről, hogy a társadalmi haladás szolgálatát lehet-e és kell-e a művészet értékmérőjéül használni, az ankétot nyilván az imént bemutatott támadások tették időszerűvé, védekezésül a vulgárisan utilitárius művészet szemlélettel szemben. Az itt elhangzott nyilatkozatok a haladó írócsoport irodalomszemléletének centrális gondolatait világítják meg. A társaság többek közt a következő kérdést intézte az írókhoz és politikusokhoz: „valamely irodalmi mű értéke függ-e a benne k. fejezésre jutó társadalmi ideáltól? Ha vannak az esztétikai értékmérésnek szociális vonatkozásai, melyek azok, s minő viszonyban vannak ezek a szorosabb értelemben vett esztétikai szempontokkal?” Mint az ankét bevezető előadását tartó Ignotus kifejtette, érthető a polgári radikálisok csalódása, hogy az új irodalom, melynek szabadságharcából kivették részüket, nem igyekszik visszafizetni a segítséget, hanem van író, aki holmi tömjénes istenességbe mélyedt, van, aki exkluzív arisztokratizmust fedezett fel magában, „s valamennyiök írásán megérzett, hogy egy újfajta mondatsengés sokkal fontosabb előttük a termékek szétszétlásának módjánál.” De hasztalan a radikálisok politikai követelése — fejtegeti tovább —, az esztétikai értéket nem a mondanivaló tudományos igazsága vagy politikai kívánatossága adja meg, hanem az, hogy a költő jól tudja-e elmondani mondanivalóját. „Elvben tehát azt lehet, sőt kell mondani, hogy mindegy, mit fejez ki a költő — hazugságot, ürességet, gonoszszágot, világtól való elmaradtságot —, csak meg tudja érzékelteni. Gyakorlatban persze ez nem egészen így van. Mert az érzékeltetéshez kettő kell. Kell valaki, a költő, ki oly mélyen átérezzen valamit, hogy az az idegnedv ömlésével törjön ki belőle, ilyen mélyen pedig csak az ragadja meg az embert, amiben maga is hisz, viszont ennyire fogékony ember ritkán hihet hazug, gonosz, vagy rég idejüket múlt dolgokban. S éppígy: kell valaki, az olvasó, kinek lelkében mindezek számára megvannak a megfelelő és alkalmas adalékok — márpedig a nyilvánvaló hazugság, vagy az emberek aznapi vágyaival és tudomásával igen ellenkező mondanivalók egyszerűen nem találnak embert, akibe indukálódhassanak.” „Világos ebből, hogy az úgynevezett l'art pour l'art éppen nem oly mentes a társadalomnak politikai szolgálatától, mint talán maguk a művészek is hiszik. De világos viszont az is, s a művészetnek egyéni, idegbeli, az öntudatlanból parancsolatlanul kitorzó mivoltával függ össze, hogy ezt a szolgálatot nem lehet ráparancsolni.” „A l'art pour l'art művészi principiuma ellen igazsággal nem lehet vetni semmit, mert logika szerint következik a művészet önkéntelen mivoltából. Viszont könnyű megvizsgáztatni a jelenségével szemben, mert valójában igazi l'art pour l'art lehetetlen, mivel eredendő megindítói ugyanazok a sugallatok, melyek a politikát indítják és határozzák meg. Mentül zavartalanabb a munkája, annál teljesebben hatnak e determinánsai, a politika tehát legnagyobb hasznát akkor veszi a művészetnek, beleértve az irodalmat is, ha minden módon, még a saját igényeivel szemben is biztosítja a szabadságát.”

Mindez persze nyilvánvalóan nem azt jelenti, hogy Ignotus szabadságlevelet ad a hazug vagy gonosz dolgok hirdetésére, hanem azt, hogy képtelen elhinni, amit azóta tapasztaltunk: hogy költő, vagy más fogékony olvasó hihetne ilyenekben, vagy művelt nemzetek lelkesedni tudnak a tébolyért és embermészárlásért. Más szavakkal ugyanezt a felfogást vallja Schöpfung Aladár

¹³ Nyugat, 1911. II. 683. 1.

is. Szerinte is a l'art pour l'art nem egyéb, mint tiltakozás az ellen, „hogy irodalmi művet politikai, erkölcsi vagy egyéb, az irodalommal inkompatibilis szempontok szerint ítéljenek meg.” Mert az irodalmi műnek csak az lehet a célja, hogy „az író gondolatvilágát a számára legtökéletesebb irodalmi formába foglalja.” „Többet kívánni az irodalomtól, mint ezt a maga természetéből folyó, szándékosságnélküli hatást az emberekre, nem lehet, mert több nem is telik tőle. Balgaság volna azt kívánni az irodalomtól, hogy bocsássa a maga eszközeit politikai vagy társadalmi pártok, gazdasági, vagy morális célszolgálatába. Az az író, aki a mai korban él, úgy is foglal valami állást a mai kor kérdéseivel szemben, szocialista vagy kapitalista, feudális vagy demokrata, klerikális vagy szabadgondolkodó, reakcionárius vagy progresszív érzelmű, s ez az állásfoglalása benne van művében.” Viszont „A tendencia, amely kívülről nyomul be az irodalmi műbe, egyenesen lehetetlenné teszi az íróra nézve a maga művészetének teljes és szabad kifejtését, előre megjelölt sorompók közé szorítja.” Paradox formulákkal *Babits* Mihály is azt fejtegeti, hogy „a művészi érték igenis függ a társadalmi hatásoktól: annál kiválóbb művész valaki, mennél jobban ellen tud állni az őt környező társadalom hatásának.” A nagy költő mindig ellenzék, mert új ideált akar teremteni. Gyakran konzervatívnak látszik, „de valójában nem lehet konzervatív, még ha magáról hiszi is, hogy az.” Hasonló nézeteket hirdet, de szélsőségesebb módon *Laczkó Géza*, *Színi Gyula* és *Vér Mátyás* is; csak az akkor még radikális elveket valló *Szabó Dezső* hangoztatja az egész ankét legtartalmasabb hozzászólásában, hogy valamely műnek annál nagyobb az esztétikai értéke, minél szélesebb körű közösségben ébreszti fel az együvé tartozás érzését, s *Gerő Ödön* az egyetlen, aki félreérthetetlenül és élesen elítélte a l'art pour l'art-t, kifejtve, hogy a kultúra logikai, esztétikai és etikai erők összetételéből áll, a l'art pour l'art pedig az esztétikai összetevőkhöz való elvonulást és a többi kulturális erőttől való elzárkózást jelenti. Az irodalom és társadalom elleni vétség tehát, ha az irodalmat a kulturális harmóniából kiragadjuk, és a pusztá gyönyörködtetésnek szolgálatjuk ki.

Meglepő, hogy a polgári radikális politikusok lényegében hasonló elveket vallanak, mint az írók. *Jászi* Oszkár szerint a „l'art pour l'art tétele. . . az alkotó géniusznak teljes szabadságát jelenti. Azt, hogy a művészet a játék és szabadság világa lévén, nem korlátozható, nem irányítható semmi külső, tőle idegen, ráerőszakolt vagy rádisputált szempont által. A l'art pour l'art nem az irodalomnak a társadalomtól való függetlenségét jelenti, hanem csak azt, hogy minden igazi irodalmi érték a művészi léleknek teljesen spontán emanációja. Ebből következik, hogy a l'art pour l'art nem zárja ki az irányzatosságot általában, hanem csupán az őszinteség és művészi spontaneitás nélküli irányzatosságot. Mindamellet a műalkotás értékmérésének vannak szociális vonatkozásai is.” Mert „a feldolgozott lelki komplexumok dignitása — ami végeredményben társadalmi értékmérés — szükségképpen érvényesül az illető műalkotásról adott esztétikai ítéletünkben.” *Szende Pál* merevebb Jászinál, de ő is azt vallja: „Egyenlő feltételek esetén a költői munka annál értékesebb, mennél jobban kifejezést ad kora nagy áramlatainak, uralkodó eszméinek és érdekeinek.” Azaz a gyenge verset nem fogjuk értékesebbnek tartani a jobb másiknál, pusztán mert „amaz hazaszeretettől vagy osztályharctól csepeg.”

Látnivaló, a polgári radikalizmus vezérei nagy türelemmel és megértéssel voltak az új irodalom iránt, nagyobb, mint az írók a politikusok követeléseiről, úgyhogy az írók heves védekezése láttára az a benyomásunk, mintha a harc egy falra festett ördög ellen folyt volna. A polgári radikálisok alighanem épp azért is rendezték az ankétot, hogy alkalmat nyújtsanak

¹⁴ Huszadik Század, 1912. A felszólalások szövegét, amennyiben beküldték őket, a Huszadik Század közölte. Így a fentebb ismertetettekén kívül közölte *Laczkó Géza* nyilatkozatát, mely szerint: „az esztétikai értékmérésnek nem lehetnek szociális vonatkozásai”, mert akkor *Petőfi* és *Ady* gyenge politikai költeményeit többre kellene tartanunk szép egyéb verseiknél. Aztán meg „hátha azáltal használom a haladást, hogy a maradást festem? S ha nem használom? Baj az? Ha értékeset, magasrendűt, őszintét ad az író, nem szabad keresztlevelébe kukkantanom, sem szavazógolyója után leskelődnöm az urnák körül”. A Társaság kérdése azonban épp az volt, hogy lehet-e értékes egy mű, amely nem szolgálja a társadalmi haladást,

a vulgáris türelmetlenség visszaverésére; erre vall a felkért hozzászólók névsora is, melyből Bresztovszky Ernő hiányzik.¹⁴ Bizonyos, hogy a hozzászólások többsége rokon nézeteket tükröz. Általában a l'art pour l'art-t vallották, az alkotás spontaneitását értve rajta, s a „mindent szabad” elve még fokozottabban a l'art pour l'art látszatát adta felfogásuknak. Igazában mégsem ezt az elvet követték, mert tudatában voltak, hogy az irodalomnak végeredményben társadalmi hatása és hivatása is van, és hogy ezt ők akaratlanul is teljesítik. Ha az alkotás teljes szabadságát hirdették, nem azért tették, mintha közömbös lett volna nekik az irodalom szeleme (a fasizmus közeledtekor szembe is fordultak a reakcióval), hanem mert a fasizmus megjelenése előtt nem tudták elképzelni, hogy egy európai nemzet ujjongva tapsolhat a bestialitásnak. Valamennyien tiltakoztak tehát a követelés ellen, hogy a haladó politika szolgálatába állva feláldozzák belső függetlenségüket, de hozzágondolták, hogy ilyen áldozatra nincs is szükség, mert ők enélkül is a haladás emberei, s munkájuk csak akkor ér valamit, ha önként, belső parancsra végzik. Láthatólag tehát csak az irodalom autonómiáját védtek: azaz nem azt elleneztek, hogy az irodalom beleszóljon a politikába, hanem azellen tiltakoztak, hogy a politika beleavatkozzon az irodalomba. Oly elv volt ez egyébként, amelynek kivívásáért csak Közép és Kelet-Európában kellett harcolni, mert nyugaton — ahol az irodalom nem töltött be oly fontos közéleti szerepet — a politika nem tudott és nem is próbált beleavatkozni az irodalom életébe. S az írók nemcsak az „adminisztratív” beavatkozást tekintettek illegitim határátlépésnek, hanem már azt is, ha egy műalkotást világnézeti vagy politikai szempontból bíráltak meg, akár jobbról, akár balról. (Schöpflin ebben oly következetes volt, hogy haladó gondolkodású ember létére a reakciós Bárd Miklóst, Vargha Gyulát és Tormay Cecilt is melegen méltányolta.) Véleményük szerint ugyanis a politikai tendencia közömbös a mű értékére nézve, ez tehát kizárólag esztétikai szempontból lehet helyesen megítélni. Nem nézik le a politikát, többen részt is vesznek annak harcaiban, s azellen sincs kifogásuk, hogy a politikai tendencia az irodalom anyaga legyen. Csak abba nem hajlandók belenyugodni, hogy a műalkotás a politikai irányja alapján minősítsék. Helyesen ítélték meg szerepüket: műveik forradalmasító, de legalábbis kétségtelenül a haladást gyorsító hatása igazolta önmagukról való véleményüket. Végeredményben ők is részesek voltak a haladó közvélemény erősítésében, részint a városi fejlődés védelmével, részint az elavult esztétikai, politikai és morális korlátok felörlésével s közvetve a modern irodalom, elsősorban Ady Endre propagálásával.

Szabó Ervin az anketón nem nyilvánított véleményt, de 1914-ben mintegy az 1912-es anketé kései folytatásaként válaszol a Népszava türelmetlenjeinek. *Proletár-költészet* címen cikket ír a Nyugatba, s felveti a kérdést: „Voltak és vannak a szocialisták és legkivált a *soi-disant*

s így Laczkó válasza, hogy „ha értékes”, akkor nem kell törődni a politikai tartalmával, a kérdés meg nem értésére vall. Szini Gyula szerint „az irodalom természeténél fogva progresszív, sőt. . . progresszívebb valamennyi társadalmi és politikai iránynál”. „Mert a politika mindig a korlátolt lehetőségek, az egzisztenciák tudománya marad, az irodalom pedig a korlátlan lehetőségek világa lesz mindig”. Ezért az irodalom mindig „odasiet elsőnek, támogatónak, lelkesítőnek”, ahol a szabadság, szellemi fellendülés fénysugara villan fel. „De ha ők is elvesztik érzéküket az irodalom szabadsága iránt, akkor az irodalom progresszívebb fény (?) felé fog sietni”. Csak a napisajtóból ismerjük néhány más hozzászólás tartalmát. A Népszava márc. 20-i száma rövid tudósítást közölt az anketé első napjáról. Eszerint az ülést Szabó Ervin nyitotta meg, rámutatva a kérdés fontosságára; néhány sor számol be Diener-Dénes József nyilatkozatáról, mely összhangban volt a felszólalások általában liberális tendenciájával. A Népszava ápr. 25-i száma ismerteti a vita befejezését, amelyen Osvát Ernő kifejtette, hogy „az irodalom és a társadalom kölcsönhatása kétségtelen, de a műalkotás esztétikai értéke a kölcsönhatással nem mérhető”, Pogány József pedig „a modern magyar irodalom vizsgálatával akarja igazolni azt a tételt, hogy amikor valamely irodalmi mozgalom szoros kapcsolatokkal fűződik a haladó társadalmi mozgalmakhoz, kiváló értékeket produkál, amikor pedig egy irodalmi mozgalom el akarja szakítani maga és a társadalom között a kapcsolatokat, akkor hanyatló munkákat tud csak teremteni”.

marxisták között, akik az egész új magyar költészet művészi értékét azon mérték, a pártprogramból mi van benne, vagy mi ütközik abba; s aszerint mondták az egyikről, hogy nagy költő a másikról, hogy nem költő. És vannak és ezután is lesznek hivatásos irodalomtörténészek és kritikusok, akik késznek művészi alkotást kirekeszteni az irodalomból, ha tárgya, alakjai vagy világnézete a meggyőződéséi ellenszenvesek nekik. Nem kell mondani, hogy a pártprogramesztétikát ítéletének és a hivatásos esztétáknak egyformán semmi köze a művészethez. Mindketten egyformán nem érzik és nem értik a művészi teremtés lényegét. Valaminek művészi volta nem azon fordul meg, hogy *miből*, milyen anyagból készült, hanem azon, hogy *mi lett, hogyan lett?* Tudással, teremtéssel, alakítással van-e dolgunk? Formákkal, színekkel, kifejezőmóddal gazdagodtunk-e?” Elismeri, hogy „az anyag, a tárgy sem közömbös, valamint a művész látókörének szélessége sem.” De „mert a lehetőségek érzése és a zseni természete egyformán magukba foglalják a lehetetlenségnek és a végtelenségnek a fogalmát, nem lehet az igazi művészt bármiféle pártprogram keretébe szorítani. A legradikálisabba sem.” S most kifejti egy gondolatot, amely egy életre befolyásolta néhány fiatal költő gondolkodását. Kassák Lajos későbbi önéletrajzában is visszaemlékezik Szabó Ervin szóban forgó cikkére,¹⁵ amely, mint József Farkas is rámutat¹⁶, örök irányítást adott neki azzal a felfogásával, hogy a párt kompromisszum, s a költő nem fér bele. Szabó Ervin szerint ugyanis „minden pártprogram bizonyos tömegérdekek és bizonyos gyakorlati lehetőségek kompromisszuma. Ez az utilitarizmus, ez a többé vagy kevésbé racionális belátás, az az óvatos kiegyezés, szóval mindez az érzelmi és akaratkorlátoltság szabja meg a művészi elképzelés és alkotás korlátait? Bizonyára nem művész az, aki képes ki nem merülni ebben. Lehet valaki alapirányára a szocialista vagy anarchista, katolikus vagy feudális — és nagy művész: de nem lehet művész az, akinek alkotásaira rá lehet húzni a szociáldemokrata, vagy a néppárti, vagy az alkotmánypárti program pontjait és megállapítani: kitűnően illenek össze. Ha képzelete sosem lépi át a hasznos és gyakorlati lehetőségek korlátait, ha sohasem voltak szentségtörő gondolatai és azok ki nem törtek, lehet jó alkalmi verselő, jó agitátor, jó újságíró, de a művészethez kevés a köze. Nem lehet tehát proletárköltészetről proletárművészetéről beszélni.” Nem lehet egy művészetet „valami osztály különleges termékének” minősíteni. „Csak egy van: a művészet. Amelyen belül vannak fokozatok. Van nagyobb és kisebb; gazdagabb és szegényebb; egyetemesebb és korlátozottabb. És a minősítések alapja nem lehet más, mint az alakítóerő, a színek, a formák, a hangok gazdagsága és szépsége.” Látni fogjuk, e makknyi tévedés utóbb egész tölgyfává terebélyesedett: egy egész irodalmi irány nőtt belőle. Érthető, hogy szocialista oldalról ellenvetést váltott ki, de nem is kell szocialistának lenni, hogy érvényét kétségbevonjuk. Mert az alakítóerő stb. alapján csak az állapítható meg, hogy a mű művészi-e, de a jelentősége, a nagysága s a számunkra rokonszenves vagy ellenszenves volta már csak esztétikán-túli mértékkel mérhető. Abban Szabó Ervinnek igaza van, hogy ez a mérték nem lehet a pártprogramhoz való teljes, tökéletes hűség, — de nyilván az ahhoz való hűtlenség sem, amit Szabó Ervin furcsa módon megkövetel.

A szociáldemokrata párt oldaláról a Népszava hasábjain Szabó Ervin volt tanítványa, Bresztovszky Ernő veszi fel a kesztyűt, most már tehát három fronton küzdve: a vulgáris Csizmadia, a „dekadens” Babits és az eretnek Szabó Ervin ellen. Rámutat, hogy Szabó Ervin nem osztályszempontból nézi a költészetet, pedig az osztályhelyzet igenis befolyásolja életünket és gondolkodásunkat, s így a „proletárköltészet” szó valóságos dolgot jelöl. Szabó Ervin a „laissez faire, laissez passer”, a l'art pour l'art elvét hirdeti, szerinte a tárgy, a *mi* lényegtelen, de ez csak „a babitsoknak” használ, „ennek az elméletnek az örvén portálják a birtokon belül levők gondolatvilágát és nyakazzák le annak az osztálynak költészetbeni megnyilatkozását, amelynek tagjai legnehezebben juthatnak a költészet értékét Szabó szerint egyedül meghatározó formakészséghez.” De a proletáriátus nem ejtheti el „azt a jogát semmiféle elmélet kedvéért sem,

¹⁵ Egy ember élete. 2. rész, 3. k. 49. l.

¹⁶ Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. 1962. 76.

hogy a neki és érte szóló irodalmat többre becsülje az ellene csinálódott — esetleg több formai szépséggel csinálódott — irodalomnál.” „Ha proletárnak érzem magam, akkor Kis János asztallegény keservesen mázolt, műhelyszagú írásában is hamarabb találok meg azt a bizonyos »igazi« szépet, mint nagyszerű verscsináló készséggel, rimzsonglörködő tehetséggel körített szerelmi nyavalygásokban és abban az ópiumfüstben, amelyet Szabó Ervin maga sem szív a l'art pour l'art kínálta pipából. És ha Kis János verse mégis tucatszám kerül a papírkosárba, az csak annyit jelent, hogy a költészetnek az anyagon kívül a földolgozás megfelelősége is föltétele, s nem az, hogy a költészetnek a formaszépség *egyedüli* föltétele a mi szemünkben.”¹⁷

Most Szabó Ervin is a Népszavában válaszol. Rámutat, hogy ő nem rosszalta a szocialista tendenciát. Bresztovszky félreértése nem magyarázható másból, csak „abból a rettenetes, a tudomány szellemével mindenképp összeférhetetlen fanatizusból, amellyel a magukat marxistáknak vallók jórésze Marx osztályharcelméletét a világ minden dögára alkalmazza.” Ez „Az osztályharc-fanatizmus, mint minden fanatizmus, nemcsak a tudománnyal, de a marxizmussal is összeférhetetlen.” „Ez a vulgár marxizmus az, amely a tudomány és művészet csudáiban sem tud gyönyörködni, ha nem bizonyította be előbb, hogy milyen gazdasági jelenségekből fakadtak és milyen osztályérdekek születték”; pedig sok okunk van föltenni, hogy e távoli ideológiai jelenségek függetlenebbek a gazdasági alaptól, mint a jog, a politika és az erkölcs. Bresztovszky vulgáris marxizmusa abban is ellenkezik a marxizmus tanításaival, hogy proletár esztétikáról beszél, noha még proletár termelés sincs.¹⁸ Bresztovszky újra válaszol, s kifejti, hogy az osztályharc törvénye igenis fennáll. S a proletáriátus már itt van s vele a felépítmény is: a proletár gondolkodás, és „vagyunk, akiknél nem *egyetlen* feltétele a műlvezetnek az, hogy a proletár író igennel feleljen Szabó Ervin kérdésére: „formákkal, színekkel, kifejezésmóddal gazdagodott-e általa az irodalom? Vagyunk, akiknek. . . nem *csak* az irodalmi formák színvonalára fontos, hanem az is, mit mondanak ezzel a kifejezésmóddal, mit éreztetnek, mit akarnak belénkszügerálni vele?” S fontos, hogy legyen olyan proletárirodalom, amely a proletáriátust a holnapra előkészíti.¹⁹ Szabó Ervin újabb válaszában ismét kijelenti, hogy Bresztovszky félreértette, hiszen ő is elismerte volt, hogy az anyag, a tárgy nem közömbös; „én az ellen az esztétika ellen írtam cikket, amely a művészi értéket a tárgyon méri.” „A szocializmust magasztalja: jó költő, — mondja Besztovszky Ernő. Vagyis első a tárgy, az irány, a világnézet.” Ő nem állította ezzel szemben, hogy mindegy, ki ír és miről. De fenntartja, hogy „sajátos, a munkásosztály osztályjellege által meghatározott művészet nincs és nem is lehetséges.” A proletáriátus gazdasági és társadalmi helyzetéből nem folynak új sajátos formák, színek, új kifejezésmód. „Bresztovszky »proletárköltői« semmi tekintetben nem élnek más, az eddigi vagy a »polgári költészet« által nem ismert sajátos új formákkal, színekkel, kifejezésmóddal. Sőt!”²⁰ Bresztovszky a vitát lezáró cikkében megismétli, hogy Szabó szerint az író, „ha nem lázad bármely világnézet ellen, ha »bejegyzett elvtárs« mer lenni, akkor lehet jó agitátor, jó alkalmi versíró, de zseni nem. A zseninek tehát osztályok felett álló »általános« embernek kellene lennie.” És „Szabó Ervin azon méri a művet, hozott-e új formát. De új tárgy nélkül nincs új tárgy, új forma, új szín.” Szabó Ervin azt is feleli, hogy a proletárművészet (Gorkij, Anatole France) már a társadalmi forradalom előtt is hozott új színt, nem kell tehát ezzel a forradalomra várni.²¹

Látható, hogy a két vitázó fél mindegyike mond valami helyeset, de egyiknek sincs teljesen igaza: Szabó Ervin jó úton jár, mikor fellép az ellen a kritika-fajta ellen, amely a tartalmat, vagy éppen egy párt programjának hirdetését használja egyedüli mércéül, s a művészszerempontot teljesen mellőzi. De az már kétes felfogás, (s nyilván a szociáldemokrata párt egy-

¹⁷ Játszunk a szavakkal. Népszava, 1914. máj. 10.

¹⁸ Vulgár marxizmus. Népszava, máj. 17.

¹⁹ Vulgár költészet? Népszava, máj. 24.

²⁰ Vulgár marxizmus. Uo. máj. 31.

²¹ Uo.

korú megalkuvó politikája iránti ellenszenv volt a szülője), hogy nagy művész bármely világnézetet vallhat, csak egy párt programját nem, egyiket sem. S Szabó teljesen téves útra kerül, mikor kerekén tagadja, hogy az osztályhelyzet meghatározza a művészetet, s az irodalmat osztályföltötnék véli. Megfeledekzik a cikke elején fölvetett kérdésről is: mert nem az a fő kérdés, hogy van-e proletárköltészet, hanem, hogy lehetséges-e szocialista költészet, szükség van-e rá és miről ismerhetünk rá? Bresztovszkynak kétségtelenül igaza volt Szabó Ervinnel szemben, mikor a tartalom fontosságát és a művészet osztálymeghatározottságát hangsúlyozta. Mindkettő azt hangoztatta azonban, hogy vitapartnere félreérti őt: Szabó Ervin be tudta bizonyítani, hogy ő nem vallotta a forma elégségét, Bresztovszky pedig, hogy ő nem állította, hogy beéri a szocialista tendenciával. S ez mégsem volt félreértés. Mert mindketten csak egyik felét hangsúlyozták az igazságnak (ha egy morzsányi engedményt odadobtak a másik felének is): Szabó Ervin valóban csak művészi gyönyörűséget kívánt, nem pedig harcos tartalmat, Bresztovszky pedig csak harcos tendenciát követelt, nem művészi élvezetet. Emez marxista volt, de vulgárisan volt az, amaz pedig a rá jellemző szenvedélyes független igazság-keresésében ezúttal eltávolodott a marxista alaptól. Egyikük sem látta ugyanis dialektikusan a kérdést, s a tartalom és forma egységét (ha tudtak is róla) nem voltak képesek szemléletükben megteremteni. Egészen szükséges és hasznos volt, hogy Szabó Ervin (aki ezúttal inkább a művészet érdekeinek szempontjából nézte a kérdést) szembeszállt az irodalmat egyoldalúan tartalmilag bíráló „vulgar-marxizmussal”, de jogos volt az is, hogy Bresztovszky (aki a vitában a munkásmozgalom érdekeit képviselte) sikraszállt a tartalmi szempont elhanyagolása ellen.²²

Az első világháború embertelensége és szenvedései 1915 táján már annyira megnövelték az elkeseredést, hogy a fiatal költők egy kis köre Kassák Lajossal élén, forradalmi indulatokkal eltelve, a háborúval szemben pacifizmust, a nacionalizmussal szemben internacionalizmust, a passzív életélvezéssel szemben társadalmi aktivizmust hirdetett. Kassák 1915-ben megindítja *Tett* című folyóiratát, majd ennek betiltása után a *Műt*, melynek hasábjain a köréje csoportosult fiatalokkal, Barta Sándorral, Révai Józseffel, Szélpál Árpáddal együtt a művészet és társadalom átalakulását követeli. De a Szabó Ervin elvetette mag most meghozza gyümölcsét. A munkásmozgalom sodrában vannak, Kassák ekkoriban írja legszebb forradalomstüregtő verseit, de hallani sem akarnak a szociáldemokrata vagy kommunista pártprogram elfogadásáról, s amikor Kun Béla kikiáltja a proletárdiktatúrát, ők ennek konkrét céljaival a maguk ködös forradalmi céljait: az örök forradalmi továbbhaladást szögezik szembe. Szabó Ervin még csak úgy vélekedett, hogy a költő nem fér bele egy párt programjába. Ők már egyenesen megtiltják, hogy beleférjen, s e tilalmat művészetelméletük tengelyévé teszik. Azt hiszik, hogy az ő anarchisztikus, „kozmosz” forradalmiságuk több, mint a proletárdiktatúra kommunizmusa, s nem eszmélnék rá, hogy mennyivel kevesebb. Kassák 1912. máj. 23-tól fogva látja, hogy a szociáldemokrata pártvezetőség csak frázisokat hangoztat, hogy a szociáldemokrata párt és a szocializmus közt, valamint a pártíró és a szocialista író közt akkora különbség van, mint az egyház és a keresztény eszme között. Költészete 1919-ig a forradalmasuló közhangulatot tükrözi és a háború végi proletáriátus önbizalmát, hogy megteremti a jövő világát, különbet a régienél. A Károlyi-forradalmat kevesli, tanácsköztársaságot követel, rokonszenvez a Szovjet-unióval, — de ugyanakkor Komját Aladárt elítéli, mert belépett a kommunista pártba. A kommunista párt ugyanis szerinte csak gazdasági átalakulásokra tör, ő pedig többet akar: az ember beemelését a kozmoszba.(?) „A régi osztály helyébe nem akarunk újabb osztályt segíteni az ember fölé. Minden osztályuralommal szemben a győzedelmes individumok közösségét és

²² PÁNDI PÁL, aki *Szabó Ervin és Bresztovszky Ernő vitája a proletár költészeiről* (It. 1951. 1. sz.) címen foglalkozott a vitával, teljesen elítéli Bresztovszky felfogását. Azt kell hinnem, hogy Szabó Ervin jogos nagy munkásmozgalmi nimbuszától befolyásolva, előgyártott ítélettel olvasta a párviadalt. A vita időpontjában a két vitázó között Bresztovszky volt az, aki a munkásmozgalom érdekeit határozottabban képviselte.

minden állam-morállal szemben a kollektív etikát hirdetjük. . . A mi utaink a testvériség országába sietnek." A művészetben nem hajlandó mást látni, mint a művész kielégülésének eszközt. „A művész természeténél fogva az az ember, aki kinyilatkoztatja egyéniségét és ezáltal teljesíti kötelességét.”²³ Így ő, aki a *Tett* korszakában az esztéticizmus és individualizmus ellen küzdött, lassan maga is átcsúszott az én és a művészet kultuszába. Nem vette észre, hogy voltaképp lemondott a politikai harcról, és nemcsak a szociáldemokrata párt, de a szocializmus világnézetétől is eltávolodott. Egy darabig még az emigrációban is kommunistának vallja magát, de már megtagadja a kommunista programot; s mikor művészetét a proletáriátus színvonalra fölött állónak tartja, a proletáriátustól is elszakad.

Nem vitás, hogy politikai szempontból téves úton járt: bámulatos illúzió volt azt hinni, hogy osztályharc nélkül meg lehet teremteni a testvériség országát. S ha igaz is, hogy alkotás közben a művésznek azt kell éreznie, hogy szabadon fejezi ki önmagát, a társadalmi haladást csak annak a művésznek önkifejezése szolgálhatja, aki át van hatva az elnyomás megszüntetésének akaratótól. S igaz, hogy külső parancsra bajosan születhet értékes műalkotás, — de nem lehetséges-e, hogy egy nagy művész annyira azonosul egy párt programjával, hogy belülről jövőnek érzi azt s önmagát fejezi ki, mikor azt kifejezi?

Munkatársai szintén minden mozgalmi kötelezettség nélküli forradalmiságot vallanak. Csak azért kell itt szólnom róluk, mert mégis a munkásmozgalomban, méghozzá annak egy forradalmi szakaszán és a marxizmus szegélyén működtek. Szélpál Árpád szerint „amely pillanatban a művész elhelyezkedik egy pártban, abban a pillanatban elveszti alkotóereje szabad megnyilatkozásának lehetőségét, mert kozmoszba helyezkedésének szintézise ezután egy párt programján és érdekében történik, tehát művészete éppen a lényegét veszti el.” A művészet igazi célja pedig „az emberiség beemelése a kozmoszba.”²³ Barta Sándor a *Szabadulás* című antológiát ismertetve kijelenti: „Maga a szocializmus sohasem lehet költőnek való téma. . . Mi a magunk felszabadult életét soha dogmának alárendelni nem akarjuk.”²⁵ Káhána Mózes pedig, aki utóbb éppúgy, mint Barta és Révai, elszakadt Kassáktól, és belépett a kommunista pártba, a Má-t ért támadásokról írva megjegyzi: „tiltakozunk az ellen, hogy a szellemekben alacsony nívón álló proletáriátus mint tömeg gyakoroljon kritikátlan diktatúrát a művészetéről.”²⁶ Kassák logikusan jutott odáig, hogy 1923-ban a proletkultot művelő Komjátékról így nyilatkozott: Azok a művészek, akik *állítólagos* művészetüket a proletárság gazdasági harcának szolgálatába kényszerülnek állítani, *állítólagos* művészetükkel, ha mégakkora frázisokkal tüzködik is azt tele, bizony ellenforradalmi munkát fognak végezni.” „Az igazán forradalmi művész az a művész, aki mint ember szociális lény, fönn tartás nélkül, alkotás közben feltétlenül, nem gondolva sem a proletárság láncaira, sem a drága kenyérre, magáért a megalkotandó műért alkot. Csak egy vágya van, önmagát minél teljesebben kifejezni és csak egy célja van, vágyát minél konkrétan formába realizálni. Hogy aztán mi történik a művel, ha elkészül, ez már praktikum.”²⁷ Ami azt jelentené, hogy az igazán forradalmi művészet — az öncélú művészet, (bár egy szociális lény öncélú művészet). E paradox végkövetkeztetés nem lephet meg bennünket: a meghatározatlan tartalmú forradalmat, amely az osztály nélküli társadalom helyett a kozmoszba akar emelkedni, a meghatározatlan tartalmú művészet szolgálhatja legjobban. Nem hiszem persze, hogy minden írónak minden írásában a szocializmus támogatása volna a kötelessége. A pusztá esztétikum vagy az individualizmus álláspontjáról Szabó Ervin, illetve Kassák nézetei elfogadhatók volnának. Csak akkor váltanak ki ellenmondást, ha a szocializmus, illetve a forradalom nevében hirdetik őket. Hagyján, ha valaki a szabad csók

²³ A Ma 1920. máj. 1.

²⁴ Forradalmi művészet vagy pártművészet? A Ma 4. évf. 1. sz. Az évfolyammal megjelölt számok nem közlik a megjelenés időpontját.

²⁵ Uo. 1919. 11. sz.

²⁶ 4. évf. 6. sz.

²⁷ Uo. 1923. jan. 8.

jogát hirdeti. De fejcsóválásra késztet, ha ezt valaki a szüzesség érdekében propagálja. Persze így is csak a vita heve magyarázza, hogy komjáték lapjukban, az *Egység*ben Kassák körét a burzsoázia legreakciósabb irányzatának nevezik.²⁸

Kelletlenül ejtek szót Révai kritikáiról: a marxista kritika és irodalompolitika későbbi jelentős művelője ekkor még kiforratlan ifjú, akinek írásaiban a forradalmi gondolat — a forradalmi heiztet szülte lázban — egyelőre kamaszos titánkodással jelentkezik. Ha az erős tehetség jelei: a merész önállóság és a világ megváltoztatására irányuló bátor akarat át is süit éretlen nagyotmondásain, Révai e cikkei inkább életrajzilag érdekesek, mint a kritika története szempontjából. Ezért inkább csak irányukat jelzem, mintsem részletesen ismertetem tartalmukat. Révai elutasítja az irodalmat, mely szerinte még szinte teljes egészében ekszkuzív, elkülönülő és szép. Mert „az írás nem öncél és — a szépség sem öncél. Szociális irodalom kell — vagy nem bánom én, konzervatív, feudális, avas, régiségszagú, de állásfoglaló, állásfoglaló! . . . Az élet igenlése legyen, de minden metafizikus értelem nélkül, aktív, hangos, sőt lár-mázó legyen. Drasztikus legyen és majdnem azt mondanám, naturalisztikus. Ne legyen szép, legyen monumentális!” „Tendenciózus irodalom kell — nem is mondom, hogy szociális. Csak éppen tendenciózus és ne a semmibelendülő legyen.”²⁹ A kritikáról Schöpflin esszéketének apropójából így elmélkedik: „Az irodalom ne legyen objektív, csak az ne legyen — és’ a kritika, ami mégiscsak másodlagos — szintén ne legyen, és istenments a Taine-féle ideáltól.’ A kritika legyen harcos, Schöpflin pedig minden, csak nem az. „Nemcsak a lírában, személytelenné kell építeni a regényt és drámát is és minden írást: a kritikát is. Szóval ha már személyről, egyről írunk — akkor ne az egynek, az írónak az arcát keressük, hanem azt, hogy amit megcsinált, bekapcsolódik-e az élet komplexumába és mennyire és hogyan?” „A kritikus is személytelen legyen, és a kritikusknak és különösen az esztétikusnak az egyes irodalmi megnyilvánulásokat nem nagyon szabadna egyénekhez kapcsolni.”³⁰ A kritika kérdésével foglalkozik *Készülő könyv elé* című cikkében is. „Azt kell megérteni, hogy a stílus dekoráció, és mint ilyen, ha nem is szükségtelen, de mellékes mindenesetre. A kritikusknak pedig, akinek tudvalevőleg a komplexumba való beleillést és tartozást kellene életre hívni — nem lehet a föladata meddő dekoráció-bolhászkodásokat játszani. Másodsor a nevek aláhúzása az irodalomban szintén fölösleges. Az igazánkritika ne legyen életrajzos arckép, hanem társadalom-íze és valamire mutató legyen.” „És ne szorítkozzék a tárgyháoz, hiszen tovább lehet önállósulni az alapnál és a kritikának azért, mert kritika, még lehet magábanálló célra igyekvése és lehet célja. Lehet tendenciája! Lehet műfaj! Lehet és szabad és majdnem: kell annyira önállónak lennie, hogy a művel, amit kritizál, saját-magát bizonyíthassa és elvből: — csak olyat kritizáljon, amivel bizonyíthatja önmagát.” „Lehetőleg személytelen legyen. Koncentráljon valamire. Akarjon valamit. Életes megszólalás legyen. Legyen produktív munka. És teremtsen a megszólalásával”³¹ Egyik cikkében egy kétes elmélet kétes alkalmazásával Kassákot Ady fölé helyezi, mert amaz állítólag objektív, míg emez egocentrikus költő.³² A legformalistikusabb irányzat híve még, de azt írja: „A forma mellékes, és azt tartjuk, hogy a formára fordított energia pazarlás és bűn a tartalommal szemben, mert mi életet elősegítő hatásának, megmozgatónak szeretnénk a költészetet. Mi emberek vagyunk elsősorban, és aki költészetünket akarja méricskélni, az nem jöhet az irodalmi kritika eddigi közhelyeivel: rím, forma, szó, annak élő magunk-súlyát, világnézetünket, tiszta erős pesszimizmusunkat, szociális elveinket és a költészetünk szociális korbaillését kellene kritizálni.”³³ Látnivaló, ezekben az esszéekben egy izmos egyéniség szólal meg, akiben egyelőre erősebb a cselekvés vágya, mint a cselekvés céljának és útjának tudata, ezért — mondhatni —

²⁸ *Egység*. R. A. (= RÉZ ANDOR) cikke, 1923. 4. sz.)

²⁹ Ibsen és a monumentális irodalom, *A Ma*, 1917. jún. 15.

³⁰ *Uo.* 1917. júl. 15.

³¹ *Uo.* 1917. szept. 15.

³² *Uo.* 1917. okt. 15.

³³ *BABITS*: Irodalmi problémák. *A Ma*, 1917. nov. 15.

a művészet öncélúsága helyett a cselekvés öncélúságát hirdeti. Révainál is megtalálhatók Kassák körének hibái: a konkrét forradalmi célnak egy konkrét cél nélküli örök forradalommal felcserélése, a kommunizmus kissé lenézett „gazdasági céljai”-nak a „kollektív individuum”, illetve „az ember kozmoszba emelésének” homályos céljával való helyettesítése, s mindezzel kapcsolatban esztétikai és kritikai nézeteik zavarossága. 1917-ben azonban Révai szakít a Mával, kommunistává lesz, s idővel a mozgalom egyik meghatározó teoretikusává nő.

A Tanácsköztársaság alatt Kassákék úgynevezett aktivizmusa a munkásszozalmi szempontú kritikák és viták fényébe kerül. Az irány kihívóan önmagát hirdette a forradalom egyetlen igazi képviselőjének, de mozgalmi fegyelmet nem tűrő, szélsőségesen individualista elvei következtében hamar elérte az a vád, amely Adyt 1906-ban Pogány, 1909-ben Csizmadia részéről, Babitsékát 1911-ben- Bresztovszky és Pogány részéről sújtotta: a burzsoá dekadencia vádja. Kun Béla 1919. máj. 14-én az országos pártgyűlés második napján mondott beszédében a *Má*-ra utalva kijelenti, hogy a proletariátus-termelőereje „a szellemi élet terén is meg fogja találni a maga kivirágzását. Kétségtelen, hogy ez nem a *Ma* irodalma, amely a burzsoá dekadencia terméke.” Erre Kassák *Levél Kun Bélához a művészet nevében* című cikkében önérzetesen kifejti, hogy: „Testvéreink vannak a világ mind a négy tájáról. Új művészek, illetve újhítt emberek, mert nálunk a művészet nem l'art pour l'art játék, nálunk a szép az, ami jó, nálunk az élet célja nem az osztályharc, mert az osztályharc csak eszköz az abszolút emberhez, akinek egyetlen életformája a forradalmas akció.” Ilyen művész szerinte Henri Guilbeaux is szintén forradalmi költő, „nem pártsocialista, nem pártkommunista, hanem aktív világszemléletű forradalmár, lélekben és lelkének kifejezési módjában testvéri rokonunk,” ilyen a cseh Ottokár Brežina is, aki szintén „a kommunizmus elé harsonázott”, de „nem pártok keretében”. A kommunizmust ő is úgy, mint mi, csak gazdasági alpnak vallja, életcélja azonban, csakúgy, mint nekünk, minden írásán keresztül, mert ő is író, az új ember, a kulturálisan forradalmasított új ember megformálása.”³⁴ Munkatársa, Szélpál Árpád hasonlóan, illetve a főntebb idézett Szabó Ervini elv értelmében jelenti ki, hogy „Pártokhoz sohasem tartoztunk, mert a pártot a forradalmak konzerválóinak tartjuk és tiltakoztunk minden pártművészet ellen, mint a művészet forradalmi erejének elsikkasztása ellen. De tiltakozunk minden osztályművészet ellen is, mert a művészet mindig forradalmat jelent, tehát nem egy osztály szellemi szükségleteinek passzív kielégítését, hanem az egész emberiség aktív életformáját, mely szükségképpen mindig előtte jár a tömegeknek. Igenis valljuk, hogy Farkas Antal és Várnai Zseni alkotásai nem művészi alkotások, hanem rigmusba szedett vezércikkek, melyek nem teszik igényesebbé a proletárokat, nem forradalmasítják öntudatukat, nem járnak a tömegek előtt kibontott akarattal, hanem egyes kikapott és vörösre mázolt motívumokkal elvakítják őket az univerzális perspektívától.”³⁵ Szakasits Árpád a közfelfogást mondja ki róluk: „Az irodalomnak ezekben a gyönyörű, vajúdó, harcok időkben az a feladata, hogy kiforgassa a lelket a múltból és új ideálokat, új erkölcsöt, új művészetet prédikáljon. De prédikáljon úgy, hogy a tömeg, amelyet végre is a maga számára akar megnyerni — meg is értse. . . A *Ma* nem így cselekszik!”³⁶ A proletárdiktatúra már a teljes összeomlás szélén állott, mikor az *Ijjú Proletár* jún. 1-i száma még mindig fontosnak tartja kinyilatkoztatni, hogy Kassákék művészete éppúgy nem igazán forradalmi, mint ahogy rossz, elavult és reakciós az a „művészet” is, „amely folyton vörös zászlóról kiabál és a művészetet összetéveszt az agitációval.”³⁷

Ma könnyű tisztán látnunk, hogy Kassák forradalmi verseire nevetséges volt ráütni a „burzsoá dekadencia” bélyegét, viszont az önismeret hiányára vallott és gyermekek önhittség volt, mikor Kassák Lajos és Szélpál Árpád a kommunizmusnál nagyobb lendületű s továbbbivő forradalmat láttak a maguk verseiben. De tíz nap múlva már az ellenforradalom

³⁴ Uo. 4. évf. 7. sz.

³⁵ Uo. 1919. 4. évf. 7. sz.

³⁶ Új Idők, 1919. júl. 10.

³⁷ Új Idők, júl. 20.

imperialista csapatokkal vonult Budapest felé, s így nem volt idő a marxista kritika elveinek tisztázására. E tisztázásért még sokáig kellett küzdeni. Emigráns íróink országról-országra bolyongva, idegen testvérpártok gondolkodóinak vállvetett erőfeszítése segítségével és a marxista klasszikusok mélyebb tanulmányozása útján keresik a megoldást. A mozgalom politikai és a művészet esztétikai érdekeit nem volt könnyű összehangolni, s a munkásmozgalomnak elkötelezett irodalmi irányok sokfelé tévelyegve, az aktivizmus, a proletkult stb. útvesztőin át keresik az üdvös formulát, melynek követésével a művészet leg többet használhat a forradalomnak. De a nagy gondolatot, a társadalmi haladás szolgálatának igényét, amit a mozgalom bevett a kritika elméletébe, még sokáig nem tudták jól felhasználni, sőt a gondolat kezdetben nem kevés zavart idézett elő a művészetben. Érthető, hiszen akkora súllyal vetődött a kritika-elmélet serpenyőjébe, hogy megrázta a mérleget, s felborította addigi egyensúlyát. De akinek egyszer igazán a lelkébe hatolt, azt többé nem engedte el, s napjainkban végre (bár éretlen fők még mindig nem tudnak bánni vele) kezdi megtalálni helyét az irodalomelmélet rendszerében.

Aladár Komlós

LES COMMENCEMENTS DE LA CRITIQUE MARXISTE EN HONGRIE

La discussion au sujet de l'appréciation d'Ady déclenchée par Sándor Csizmadia dans le quotidien *Népszava* en 1909 était la première occasion, quand on s'est efforcé de résoudre une question littéraire sous les aspects de classe du marxisme. Dans la discussion la majorité de la direction du Parti avec Ernő Bresztovszky a pris position pour Ady, mais plusieurs opinants ont repoussé le poète comme prétendu représentant de la décadence bourgeoise. Même Bresztovszky n'a rendu hommage qu'à Ady, tandis qu'il s'est désolidarisé, tout comme József Pogány, en 1911, des autres écrivains de la revue *Nyugat* (Ouest) au nom de la lutte de classe prolétarienne. Pogány affirme avec justesse les principes du progrès social, mais son marxisme est vulgaire, puisqu'il ne saisit que le contenu tangible, en laissant de côté la qualité artistique, ce qui le conduit souvent aux jugements erronés. Pour mettre au point les problèmes agités, la Société Sociologique a tenu en 1912 une réunion d'information au sujet des relations entre littérature et société, où les politiciens bourgeois radicaux et les écrivains des milieux de la revue *Nyugat* ont rompu une lance pour le jugement esthétique de l'art. En 1914 Ervin Szabó, le meilleur connaisseur de l'oeuvre de Marx à ce temps a aussi affronté les impatients du *Népszava* en soulignant qu'il n'est pas permis de cantonner l'art dans les cadres d'aucun programme de parti. Ernő Bresztovszky de la part du Parti entre en lutte avec cette thèse en affirmant que le critère décisif est l'essence de classe, non pas la manière de réalisation. Les opinions de Szabó ont fortement influencé Lajos Kassák, qui, quoique vrai poète révolutionnaire, n'est pas disposé à adopter le programme du Parti Communiste et pendant la dictature prolétarienne en 1919 oppose aux objectifs concrets de celle-là le „progrès éternel révolutionnaire”. Aladár Komját tient tête à cette manière de voir, selon laquelle l'unique but de l'artiste est d'exprimer soi-même. L'activisme de József Révai à ce temps là (1917) encore touche de près l'attitude de Kassák, puisqu'il professe l'action gratuite. Ainsi Béla Kun en mai 1919 porte la même accusation contre Kassák, qui était déjà intentée contre Ady et Babits, celle de la décadence bourgeoise. La chute hâtive de la révolution a empêché l'éclaircissement de cette question, mais l'idée de l'exigence du progrès social reste vivante dès ce temps là, et attend sa place qui lui convient dans le système de la théorie d'histoire littéraire.

Irodalom

DÓCZY JENŐ: Ady, a holnaposok és a szocialisták. Ady-Múzeum, I. 1924. WELTNER JAKAB: Milliók egyért. 1927. 227—39. POGÁNY JÓZSEF: Harcok emberei. *Népszava*, 1911. Ua.: Emberek és korok. Húsz tanulmány, *Népszava*, 1919. Ua.: Kultúra, álkultúra. 1962. GERÉB L. utószavával és Pogány J. írásainak bibliográfiájával.